

УДК 316.4**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ
МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ**

А.О. Бойко, аспірант відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інститут вищої освіти НАПН України

Проблема масової культури не лише не втратила актуальності в наш час, а й навпаки – відповідає потребі теоретичного осмислення практики сучасного культурного життя. Про цей феномен як про основний спосіб існування культури в постіндустріальному суспільстві дає підстави стверджувати тотальність поширення масової культури, яка охопила практично всі сфери діяльності людини, а також перманентне збільшення числа носіїв її цінностей. В умовах зростаючої спеціалізації знання і ускладнення його знакових кодів чимало сфер високої, елітарної культури (художньої, наукової, філософської) залишаються недоступними для більшості людей. Їх основи в спрощеному вигляді формулює масова культура, котра володіє особливою системою засобів смислової адаптації. Ця здатність масової культури здійснювати зв'язок між повсякденним та спеціалізованим знанням стала на рубежі XIX – XX століть однією з причин її появи. Масова культура стала тією знаковою системою, яка була доступна всім членам суспільства незалежно від соціального статусу і ступеня включеності в професійну систему знання, тому могла здійснювати ту циркуляцію смислів і значень, яка становить основу суспільної єдності.

Ключові слова: масова культура, популярна культура, функції культури, сучасне суспільство.

Актуальність теми дослідження значною мірою визначається тією обставиною, що в сучасному суспільстві, яке перейшло на якісно новий щабель розвитку, істотно змінюється роль і розширюється коло функцій масової культури. Значною мірою це пов'язано зі збільшенням числа суб'єктів історичної діяльності, які є носіями цінностей цього типу культури. Стрімкий розвиток науки й техніки та супутні йому трансформації суспільства в постіндустріальне й інформаційне, вплинули й на масову культуру, яка сьогодні претендує на здатність формування творчої свідомості.

У середині 30-х років ХХ століття масова культура стає предметом аналізу Х. Ортеги-і-Гассета, який у працях «Повстання мас» і «Дегуманізація мистецтва» виклав власне теоретичне бачення цього феномена. Згідно з його уявленням, масова культура є не що інше, як культура масової людини, яка впевнена в тому, що може піднятися на вищий щабель соціальної драбини, вважає свої бажання і потреби найбільш значущими, а свої уявлення про естетичні та етичні ідеали вважає бездоганним абсолютом.

Починаючи з 70-х років минулого сторіччя в західному суспільствознавстві з'являється низка праць, у яких проблема масової культури осмислюється в іншій аксіологічній площині, ніж та, в якій працювали західні мислителі передвоєнного та післявоєнного періоду. В роботах Д. Белла, Е. Шилза, Ж. Фурастьє, А. Турена, Дж. Гелбрейта, Е. Тоффлера, К. Боулдінга та інших обґрунтовується ідея, відповідно до якої перехід суспільства з індустріальної на постіндустріальну стадію розвитку «призводить до усереднення культури», внаслідок цього цінності, що були колись лише надбанням еліти, стають доступними масам, а сама масова культура істотно змінюється, набуваючи рис, які колись були притаманні народній та високій культурі.

В. Межуєв аргументовано зазначає, що «у філософії культури важко розгледіти завершену, остаточно сформовану систему, яка складається з усталених понять і дефініцій, що підлягають заучуванню і запам'ятовуванню... Як кожна філософська ідея, ідея культури постає не вічною істиною, а продуктом свого часу: вона істотно трансформується з кожним новим поворотом європейської історії» [3, с. 406].

Як наполягав І. Гердер, дух народу розкривається насамперед на рівні цінностей культури. Згідно Б. Гершунським, «культура – це найвищий вияв людської освіченості й професійної компетентності. Саме на рівні культури може в найбільш повному вигляді може бути виражена людська індивідуальність» [1, с. 47]. На переконання М. Мамардашвілі,

«культурою наука є тією мірою, якою в її змісті виражена і репродукується здатність людини володіти нею ж досягнутим знанням універсуму, джерелами цього знання і відтворювати їх в часі й просторі, тобто в суспільстві, що передбачає, звичайно, певну соціальну пам'ять і певну систему кодування. Ця система кодування, відтворення, трансляції певних умінь, досвіду, знань, яким властива людська міра, точніше, розмірність людського можливого, система, яка має насамперед знакову природу, і є культура в науці, або наука як культура» [2, с. 340-341].

Актуальною є тенденція переходу від ідеї «освіченої людини» – до ідеї «людини культури» (В. Біблер). «Бог – це знакова маніфестація того, що в людини є принципі духовні наміри. Те, що надалі підлягає сакралізації, спочатку є просто матеріальним закріпленням будь-якої надбіологічної поведінки або стану. Міф постає певним семантичним комплексом, котрий знаменує наявність іншої, ніж біологічно детермінована програма. З цього комплексу виростає вся культура в двох своїх іпостасях: духовній (як назва і пам'ять про наділення імені надбіологічним сенсом) та матеріальній (як обслуговуюча найменування діяльність, ритуальна маніпуляція з предметами, котрі є носіями міфу)» [4].

Сучасний цивілізаційний зсув, що призводить до різкої зміни ролі культури в житті соціуму, фіксується багатьма фахівцями-гуманітаріями. Безумовно, домінуючі колись «жорсткі» великомасштабні соціально-економічні структури «розмиваються», зменшується їх значущість. Соціальні зміни в трансформаційний період суспільного розвитку набувають передовсім культурної мотивації, легітимізація нових соціальних інститутів здійснюється насамперед через репрезентацію в культурі. Суспільство, заведене в тупик у результаті розвитку техногенної цивілізації, конвульсійно шукає виходи в нетехнічній та позаекономічній сферах. Культура володіє дивовижною властивістю, за допомогою якої можна вирватися з лещат сучасної кризи. Людство не вперше має справу з апокаліптичними настроями, при цьому саме культурна детермінанта

завжди ставала тією силою, котра надавала прискорення суспільству на шляху виходу з кризи. Там, де було «суспільство», стала «культура» (Бекінгем) – один з висновків суспільствознавства кінця минулого століття.

У цьому плані цікавими є праці П. Сорокіна, присвячені проблемам соціокультурної динаміки. Продовжуючи діалектичну традицію і збагачуючи її глибоким знанням культурних змін, він розглядав кризу не як кінцевий, а як перехідний стан у розвитку культури. В даному разі він протиставляв своє концептуальне бачення соціокультурного розвитку ідеям О. Шпенглера, який бачив у кризі культури її агонію, смерть, руйнування і дезінтеграцію.

Не вдаючись в характеристику динаміки трьох культурних суперсистем П. Сорокіна – «ідеаційної», «сенситивної» та «ідеалістичної», кожна з яких орієнтується на певну систему цінностей і відображення специфічних реалій буття, – зазначимо, що криза культури виявляється одночасно і процесом консолідації нових культурних орієнтирів і ідеалів, специфічних для нової культурної суперсистеми. При цьому фатальне руйнація соціокультурної цілісності не призводить до її остаточного знищення, оскільки певні її елементи входять в якості конструктів для розвитку нового соціокультурного буття. Тому логічним є висновок, запропонований П. Сорокіним: сучасний культурний криза – це не смерть культури взагалі, а криза певної фундаментальної соціокультурної суперсистеми. Ці ідеї П. Сорокіна споріднені з поглядами Х. Ортеги-і-Гассета, викладеними в праці «Людина і криза».

На противагу критичній, хоч і оптимістичній точці зору П. Сорокіна, погляди О. Шпенглера і М. Данилевського на кризу культури позначені більш песимістичним характером. Обидва ці мислителі звертають основну увагу на фіксацію самототожності, унікальності й замкненості культурних типів. При цьому з'ясовується, що як зміст, так і форма цих типів не можуть передаватися «у спадок» від однієї культури до іншої. Кожна

культура має локальний характер, а її криза постає останньою стадією її розвитку. «Біографія культури» (О. Шпенглер) є не тільки здійсненням її «душевних можливостей», не лише періодом «цвітіння і плодоносіння», а й неминучою старістю, зубожінням і смертю. Світанок культури в такій інтерпретації – це те, що буде розтрачено в процесі деградації культурної цілісності. Із здійсненням та реалізацією душі культури, з реалізацією ідеї «повноти внутрішніх можливостей» культура застигає і відмирає. При цьому кожна культура гине по-своєму, і кожна культурна криза відзначається своєрідним і неповторним характером. В результаті жива душа культури перетворюється на мумію, нездатну до подальшого розвитку. Культура лише одного разу зароджується, живе і вмирає, тому, в кінцевому рахунку, за логікою О. Шпенглера, вести мову про типологічні особливості соціокультурної кризи неможливо, оскільки те, що померло, не піддається відновленню, реконструкції і вивченню.

Масова культура (від лат *massa* – грудка, частка і *cultura* – оброблення, виховання) являє собою сукупність явищ культури ХХ ст., характерних для економіки, управління, дозвілля, спілкування і особливо сфери художньої культури. Ці явища а) включають у себе особливості виробництва культурних цінностей в індустріальному і постіндустріальному суспільстві; б) розраховані на масове споживання цієї культури; в) у них наголос робиться на «посередній» рівень розвитку наймасовіших споживачів даної продукції.

ХХ століття – час становлення єдиної загальнолюдської культури, що розвивається засобами взаємозбагачення і взаємопроникнення її національних норм. Відбулася велика соціальна революція, причинами якої є колосальні зміни форм, способів і зразків життя людини. Індивід став отримувати велику кількість інформації засобами електронного зв'язку і масової комунікації, змінилися кількість, форма і зміст соціальних контактів. Наприклад, перший концерт П. Чайковського в США у квітні 1981 р. в Карнегі-хол слухали не більше 2000 тисяч людей; перший виступ

у США рок-групи «Бітлз» у лютому 1964 року у тій самій залі завдяки телебаченню – 73 млн. людей; зараз завдяки супутниковому телебаченню деякі концерти можуть дивитися мільярди людей.

Масова культура – це феномен, який раніше не зустрічався в людській історії, тобто виник ще один дивовижний культурний феномен, який має відношення до того, що ми називаємо індустрією свідомості. Її сутність полягає в тому, щоб відучити людей думати, підкидаючи їм на кожен новий день нові ідеї і рецепти. Саме подібна індустрія творить зараз людину, створюючи нові образи, нав'язуючи їй нові уявлення про світ і саму себе. Під впливом маскультури виникла особлива порода людини – «людини масова».

Масову людину характеризують, як вважав Х. Ортега-і-Гассет, дві риси: нестримне зростання життєвих потреб і природжена невдячність до всього, що сприяло полегшенню її життя. Масу найбільше цікавить власний добробут і найменше – джерела цього добробуту. Маса – це усталений різновид людей, специфічна природа яких виникла в ХХ столітті, призвівши до того, з приводу чого нині можна з повним правом говорити як про «антропологічну катастрофу».

Термін «масова культура» з'явився спочатку в американській пресі, а після появи статті Д. Макдональда «Теорія популярної культури» (1944) закріпився і в науковому дискурсі. Чимало дослідників (Т. Адорно, М. Маклюен) відрекомендовують масову культуру «бульварною культурою», «популярною культурою», «індустрією культури», «індустрією свідомості», «ринковою культурою» тощо. Масова культура – закономірне явище будь-якого суспільства, її основні параметри – поширеність культурного зразка в масах, відтворюваність масами цих культурних зразків.

На відміну від високої, елітарної культури, яка завжди була орієнтована на інтелектуальну, думаючу публіку, масова культура свідомо орієнтується на «середній» рівень масових споживачів. Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікативної техніки

(книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео- та звукозаписи). Маскульт створюють спеціалісти (менеджери, письменники, режисери, сценаристи, композитори, співаки, актори та ін.) не завжди на професійному рівні, часто якість їх творів визначається лише одним критерієм – комерційним успіхом.

У другій половині ХХ ст. «законодавцем моди» в масовій культурі стали Сполучені Штати Америки, які зосредили потужні фінансові та технічні ресурси в галузі поп-культури. Не випадково чимало провідних фахівців і експертів навіть застосовує щодо процесу поширення масової культури термін «американізація культури».

Масова культура спрямована на створення такого стану речей, за якого споживач її виробів постійно дізнавався б те, що він вже знає, і бачив би в цих виробках доказ споконвічності існування відомих йому цінностей. Вона привчає людей дивитися на всю багатоманітність і складність сучасного світу через жорстко фіксовану призму поширюваних нею стандартів. Масова культура – це спосіб життя сучасної людини, для масової свідомості вона виконує роль потужного підсилювача звичних уявлень.

Слід зазначити, що «сучасна культура» і «масова культура» – не одне й те саме. Це видно при аналізі соціальних функцій масової культури. Розкриваючи їх, А. Флієр спирається на концепцію культурної міфології. Відповідно до неї в культурі виділяються дві сфери: повсякденна культура, освоювана людиною в процесі її соціалізації в середовищі проживання (насамперед у процесах виховання і загальної освіти), а також спеціалізована культура, освоєння якої вимагає спеціальної (професійної) освіти. Повсякденна культура реалізується у відповідних формах способу життя. Вона передбачає «володіння звичаями повсякденного життя соціального та національного середовища, в якій людина проживає і соціально само реалізується» [5, с. 41]. Процес оволодіння повсякденною культурою є загальною соціалізацією та інкультурацією особистості, котрі включають людини в культуру конкретного суспільства.

Проте, культура не вичерпується повсякденною культурою, а включає в себе також ще й спеціалізовану. Сучасні знання, норми, культурні зразки та смисли виробляються майже виключно в надрах високоспеціалізованих сфер соціальної практики і засвоєні відповідними фахівцями. Для основної ж маси населення мова сучасної спеціалізованої культури (політичної, наукової, художньої і т.д.) майже недоступна для розуміння. Суспільству потрібна система засобів смисловим адаптації, «перекладу» трансльованої інформації з мови високоспеціалізованих галузей культури на рівень повсякденного розуміння непідготовлених людей, «розтлумачення» цієї інформації масовому споживачеві. Потрібна певна «інфантилізація» її образних втілень для «управління» свідомістю масового споживача в інтересах виробника тієї інформації.

Сучасний індивід, навіть будучи дуже освіченим, залишається фахівцем лише в якійсь окремій сфері. В інших галузях йому потрібен постійна допомога коментаторів, інтерпретаторів, вчителів, журналістів, рекламних агентів та інших «гідів», які допомагатимуть йому долати безмежний простір інформації про суспільні події, культурні новації, альтернативи розвитку тощо. Крім того, «людям потрібен якийсь засіб, що знімає надмірну психічну напругу, котра є результатом масованого інформаційного впливу, а також редукує складні інтелектуальні проблеми до рівня простих дуальних опозицій, надаючи індивіду можливість відпочити від соціальної відповідальності й особистісного вибору. Реалізатором таких потреб і стала масова культура» [5, с. 41].

Термін «масова культура» з'явився лише наприкінці 30-х років ХХ століття. Спочатку в американській пресі, а після виходу в світ статті Д. Макдональда «Теорія популярної культури» (1944) закріпився і в науковому дискурсі. Чимало дослідників (Т. Адорно, Г.М. Енценбергер, М. Маклюен) відрекомендовують масову культуру «бульварною культурою», «популярною культурою», «індустрією культури», «індустрією свідомості», «ринковою культурою» тощо. Масова культура – закономірне явище будь-

якого суспільства, її основні параметри – поширеність культурного зразка в масах, відтворюваність масами цих культурних зразків.

Нині масова культура є найважливішим компонентом сучасного соціуму. Універсальність масової культури стала концептуальною основою модернізації культурних традицій.

Культура рубежу ХХ–ХХІ століття відзначається появою низки нових особливостей і розвивається у рамках якісно нової парадигми. Тому сьогодні є нагальна потреба в інтенсивній філософській рефлексії сучасної культури, визначення її основних характеристик тощо. Культура рубежу ХХ–ХХІ століття є важливою складовою сучасної інформаційної цивілізації, виражає її сутність і є тісно взаємопов'язаною з нею.

У науковій дослідницькій традиції між поняттями «популярної» і «масової» культури тривалий час не проводились розмежування. Лише починаючи з 80-х років ХХ століття, коли, внаслідок зміни соціокультурних парадигм, суспільство постмодерна актуалізувало ідею конвергенції елітарної та масової типів культур, поняттю популярної культури як нової парадигми культурного розвитку, що володіє самостійним смисловим наповненням, стали приділяти більше уваги. Але це притаманно більше світовій культурологічно-філософській думці. В українському та російському науковому дискурсі залишилось домінуючим поняття «масова культура» і досі відсутнє є чітке розмежування цих понять і вони часто виступають синонімами, народжуючи, таким чином, проблему семантичної підміни двох понять.

Світоглядно-ціннісні зміни кінця 70–90-х років ХХ століття призвели до спростування усталеного розмежування на дві культури і формування феномену популярної культури, який враховує сучасні реалії, що базуються на новому розумінні культури. Твори популярної культури виражають сутнісні тенденції у світорозумінні людини та в той же час самі формують культуру, ціннісні орієнтації. Провадячи рефлексію популярної культури, зауважимо те, що новий тип культури звертає увагу на принципи

та засоби, які ігнорувались попередньою культурною традицією. Серед них назвемо розваги як простір для переосмислення смислів та досвіду, езотерика як вираження нового типу світосприйняття, рімейк як реконструкція загальнолюдських смислів тощо. Застосовуючи прийоми інтерактивних практик, візуалізації, розваги, абсурду тощо сучасна людина здатна осягати буття, є вільною у власному вираженні думок. І важливим, на нашу думку, позицією популярної культури є те, що вона дозволяє все перераховане вище не використовуючи усталені схеми, стереотипні моделі, зразки тощо, вона є відкритою для нових концепцій.

Популярна культура є динамічним і унікальним феноменом. Вона впливає на людину і її спосіб мислення шляхом доступності і інформації, смислу, який несе. Твори популярної культури затребувані широким колом суспільства і сьогодні вона набуває все більш самостійного забарвлення і вплив на свідомість людини є дуже великою. Серед різних думок переважають розмірковування, що захоплення творами популярної культури (сучасні комп'ютерні ігри, телебачення і інші популярні розваги) займає в людини все більше вільного часу і невідомо до яких наслідків може призвести. Наприклад, психолог Крейг Андерсон запевняє, що вбивства в американських школах, пов'язані з відеоіграми, які нав'язують гравцю модель поведінки, в тому числі і у конфліктних ситуаціях. Хоча зауважимо, що з Андерсоном погоджуються далеко не всі вчені більшість досліджень не показують жодного зв'язку між вбивствами в іграх та агресією в житті.

Популярна культура містить ціннісний універсум, який затребуваний сьогоднішньою інформаційно-інтелектуальною добою. На відміну від масової, популярна культура орієнтована на створення такої форми, яка відповідає потребам людини і здатна не тільки актуалізувати традиційні смисли культури, оновлюючи їх, але й адаптувати для розуміння складні наукові світоглядні парадигми сучасного буття. Популярна культура звертається до естетики повсякденності як головної екзистенційної

цінності для індивідів та вияву в ній естетики трансцендентності. Внаслідок соціально-наукового, культурно-технічного прогресу відбувся перехід на яскраві враження від святковості та карнавальності безтурботної екзистенції.

Основним транслятором нового виду культури стали сучасні засоби масової комунікації. Кінематограф, Інтернет, популярна література заповнили дозвілля людини та мають вплив на свідомість людей. Образи популярної культури увійшли в наше життя, захоплюють нас у цікаву гру, комунікативні практики на всі рівнях, вони захоплюють ідеологію і навіть історію (герої коміксів як творці світової історії). Образи популярної культури «матеріалізуються» в мистецтві подібно до античної або християнської міфології.

Популярну культуру ми визначимо як феномен, що сформувався в наприкінці ХХ століття, має свою естетичну особливість та знаходиться у складному комплексі взаємодій з іншими культурними пластами. Її поява пов'язана з переважанням у західних країнах культури середнього рівня (мід-культура), в якій відбулось переосмислення змісту, сюжетів класичної культури, тобто народження нових сенсів через культуру.

Популярна культура є не тільки загальнодоступною, а й більш індивідуалізованою, поступово змінюючи власну інтерпретацію від «негативно-масової» до «популярної», що спричинило її розуміння як культури, яка характеризує певний ціннісний та естетичний спосіб повсякденного життя, особливо у сфері побуту, комунікацій, розваг, дозвілля тощо.

Отже, масова культура постає специфічним способом освоєння дійсності і адаптації до неї. В умовах постіндустріального «масового суспільства» це виявляє себе у вигляді явища, котре характеризує специфіку виробництва і поширення культурних цінностей. Основними особливостями масової культури є орієнтація на смаки і потреби «середньої людини», комерційний характер, тісний зв'язок зі ЗМІ як

основним каналом трансляції і споживання її цінностей. Володіючи власним знаковим кодом, масова культура створює символічну надбудову над реальністю, яка багатьма сприймається як справжня реальність чи її повноцінний заміник.

Основними функціями масової культури є адаптаційна, комунікативна, соціалізуюча, рекреативна, ідеологічна, ціннісно-орієнтаційна. Однією з найбільш важливих функціональних складових масової культури є її органічна здатність здійснювати уніфікацію людської суб'єктивності, створювати ілюзію нівелювання відмінностей між людьми і універсальності всіх проблем, з якими має справу людина.

У сучасному суспільстві, яке динамічно розвивається і позначене високим рівнем соціальної стратифікації, масова культура стає механізмом соціалізації і починає виконувати ціннісно-орієнтаційні функції. Фактично ця культура відображає смакову і естетичну диференціацію потреб, а також складну суспільну ієрархію.

Література

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века / Б. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
2. Мамардашвили М. Как я понимаю философию ; [сост. и предисл. С.П.Сенокосова] / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с..
3. Межуев В.М. Идея культуры. Очерки по философии культуры / В. Межуев. – М. : Университетская книга, 2012. – 406 с.
4. Сергеева О. Александр Лобок и конец советской философии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://artural.narod.ru/LITERAT/Ural/Ural_01_99_11.htm.
5. Флиер А.Я. Массовая культура и ее социальные функции / А. Флиер // Общественные науки и современность. – 1998. – №6. – С. 40–47.

СТРУКТУРНО – ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ

А.А. Бойко

Проблема массовой культуры не только не потеряла актуальность в наше время, но и наоборот – отвечает потребности теоретического осмысления практики современной культурной жизни. Об этом феномене как об основном способе существования культуры в

постиндустриальном обществе дает основания утверждать тотальность распространения массовой культуры, которая охватила практически все сферы деятельности человека, а также перманентное увеличение числа носителей его ценностей.

В условиях растущей специализации знания и осложнения его знаковых кодов немало сфер высокой, элитарной культуры (художественной, научной, философской) остаются недоступными для большинства людей. Их основания в упрощенном виде формулирует массовая культура, которая владеет особенной системой средств смысловой адаптации. Эта способность массовой культуры осуществлять связь между повседневным и специализированным знанием стала на рубеже XIX – XX веков одной из причин ее появления. Массовая культура стала той знаковой системой, которая была доступна всем членам общества независимо от социального статуса и степени включенности в профессиональную систему знания, потому могла осуществлять ту циркуляцию смыслов и значений, которая составляет основу общественного единства.

Ключевые слова: массовая культура, популярная культура, функции культуры, современное общество.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF MASS CULTURE

A. Boiko

The issue of mass culture does not only remain relevant in our time, but on the contrary is well suited for theoretical understanding of the practice of modern cultural life. We can consider this phenomenon as the primary way of existence of culture in post-industrial world due to the totality of the spread of mass culture, which covers almost all areas of human activity, and also because of a permanent increase in the number of its values carriers.

With growing specialization of knowledge and complexity of its iconic codes many areas of high, elite culture (art, science, philosophy) are still inaccessible to most people. Its foundations in simplified form are defined by mass culture, which has a special system of semantic adaptation means. This ability of mass culture to maintain communication between the everyday and specialized knowledge at the turn of XIX – XX centuries has become one of the reasons for its occurrence. Mass culture has become the sign system that was available to all members of society regardless of social status and degree of involvement in professional system of knowledge, so there was a possibility to circulate meanings and values, which is the basis of social cohesion.

Key words: mass culture, popular culture, functions of culture, modern society.